

10 дәріс. Валюталық бақылаудың түсінігі және нысандары

Валюталық бақылаудың мақсаттары мен міндеттері

1. Валюталық бақылаудың мақсаты Қазақстан Республикасының резиденттері мен резидент еместер валюталық операциялар жүргізген кезде олардың Қазақстан Республикасының заңнамасын сақтауын қамтамасыз ету болып табылады.

2. Валюталық бақылаудың міндеттері:

1) жүргізілетін валюталық операциялардың Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкестігін айқындау;

2) валюталық операциялар бойынша төлемдердің негізділігін және оларды жүзеге асыруға қажетті құжаттардың болуын тексеру;

3) валюталық операциялар бойынша есепке алу мен есептіліктің толықтығын және объективтілігін тексеру болып табылады.

Валюталық бақылау органдары мен агенттері

1. Қазақстан Республикасында валюталық бақылауды Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі, Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген өкілеттіктері шегінде өзге де мемлекеттік органдар (валюталық бақылау органдары) және валюталық бақылау агенттері жүзеге асырады.

2. Уәкілетті банктер және уәкілетті ұйымдар, сондай-ақ өздері операциялар жүргізген кезде алынған лицензияларына сәйкес Қазақстан Республикасы валюталық заңнамасының сақталуын бақылау міндеті жүктелген басқа да ұйымдар валюталық бақылау агенттері болып табылады.

Валюталық бақылау органдары мен агенттерінің құқықтары және міндеттері

1. Валюталық бақылау органдары мен агенттері өз құзыреті шегінде резиденттер мен резидент еместердің Қазақстан Республикасында жүргізетін валюталық операцияларына осы операциялардың Қазақстан Республикасының заңнамасына, лицензиялардың шарттарына, тіркеу және хабарлама талаптарына сәйкес келуі бөлігінде бақылауды жүзеге асыруға міндетті.

2. Валюталық бақылау органдары өз құзыреті шегінде:

1) резиденттер мен резидент еместердің Қазақстан Республикасының валюталық заңнамасын сақтауын тексеруді жүзеге асырады;

2) резиденттер мен резидент еместердің валюталық операциялар бойынша есепке алу мен есептілігінің толымдылығын және дұрыстығын тексеруді жүзеге асырады;

3) валюталық операцияларды жүргізуге байланысты құжаттар мен ақпаратты сұратады;

4) валюталық бақылауды тиісті түрде жүзеге асыру мақсатында валюталық бақылау агенттеріне олардың орындауы үшін міндетті тапсырмалар береді;

5) валюталық операциялар бойынша есеп берудің және Қазақстан Республикасының валюталық заңнамасы нормаларының сақталуы мәселелері бойынша тексеру жүргізудің тәртібін белгілейді;

6) анықталған құқық бұзушылықты жою туралы талаптар қояды және Қазақстан Республикасының барлық резиденттері мен резидент еместерінің орындауы үшін міндетті болып табылатын Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген басқа да шараларды қабылдайды.

3. Валюталық бақылау агенттері:

1) өздері, оның ішінде клиенттердің тапсырмасы бойынша операциялар жүргізген кезде Қазақстан Республикасының валюталық заңнамасы талаптарының сақталуын бақылауды жүзеге асыруға;

2) валюталық операциялар бойынша есепке алу мен есептіліктің толымдылығын және объективтілігін қамтамасыз етуге;

3) Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген өкілеттіктерге сәйкес өз клиенттері жол берген, өздеріне белгілі болған Қазақстан Республикасының валюталық заңнамасын бұзу фактілері туралы Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкіне, сондай-ақ басқа да валюталық бақылау органдары мен құқық қорғау органдарына хабарлауға;

4) валюталық бақылау органдарына өздерінің қатысуымен жүргізілетін валюталық операциялар туралы валюталық реттеу органдарының нормативтік құқықтық актілерінде белгіленген тәртіппен ақпарат беруге міндетті.

4. Валюталық бақылау органдары мен агенттері өз өкілеттіктерін жүзеге асырған кезде өздеріне белгілі болған коммерциялық, банктік және заңмен қорғалатын өзге де құпияны Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес сақтауға міндетті.

5. Уәкілетті банк резиденттің және (немесе) резидент еместің төлемдер мен ақша аударымдарын соңғысы осы Заңға және Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің нормативтік құқықтық актілеріне сәйкес талап етілетін құжаттарды ұсынған жағдайда ғана жүзеге асырады.

6. Резиденттер мен резидент еместер валюталық операцияларды жүргізген кезде олардан валюталық бақылау агенттері валюталық бақылауды жүзеге асыру мақсатында осы Заңға сәйкес мыналарды талап етуге құқылы:

1) жеке басты куәландыратын құжат (жеке тұлғалар үшін);

- 2) Қазақстан Республикасында тұрақты тұру құқығын растайтын құжат (шетелдіктер мен азаматтығы жоқ тұлғалар үшін);
- 3) құрылтай құжаттары (заңды тұлғалар үшін);
- 4) мемлекеттік тіркеу туралы куәлік (заңды тұлғалар үшін);
- 6) салық төлеушінің мемлекеттік тіркелгенін растайтын құжат;
- 7) валюталық шарт;
- 8) белгіленген жағдайларда лицензия, тіркеу куәлігі, хабарлама туралы куәлік;
- 9) мәміле паспорты;
- 10) экспорт (импорт) мәмілелері бойынша міндеттемелерді орындауды не соның негізінде орындаудың қажеттігін растайтын құжаттар.

7. Уәкілетті банктер жүргізілетін валюталық операцияларға тікелей қатысты емес құжаттардың ұсынылуын талап етуге құқылы емес.

8. Тұлға Заңға сәйкес және валюталық реттеу мен валюталық бақылау органдарының нормативтік құқықтық актілерінде талап етілетін құжаттарды ұсынбаған не дұрыс емес құжаттар ұсынған жағдайда не Қазақстан Республикасының валюталық заңнамасында талап етілетін іс-әрекетті жүзеге асырмаған жағдайда уәкілетті банктер валюталық операцияны жүзеге асырудан бас тартады.

Валюталық реттеу реттеуші және бақылаушы қызметін атқарады. Валюталық реттеудің бірінші функциясы валюталық қатынастарға қатысушылардың құқықтары мен міндеттерінің көлемін анықтаумен анықталады. Екінші – валюталық бақылау – халықаралық міндеттемелрге ие мемлекеттердің қолданыстағы заңнамасына сәйкес, әлемдік және қаржылық нарық жағдайында кірістер мен тауар айналымын реттеуге бағытталады.

Валюталық бақылау – бұл республикада уәкілетті мемлекеттік органдармен жүзеге асырылатын валюталық заңнаманы бақылау бойынша, осы заңнаманы бұзғаны үшін шаралар қолдануды қоса алғанда, жүргізілетін ұйымдастырушылық-құқықтық шаралары. Валюталық бақылаудың мақсаты – валюталық операцияларды жүзеге асыру барысында валюталық заңнаманы қадағалауды қамтамасыз ету. Валюталық бақылаудың негізгі бағыттарына : қолданыстағы заңнаманың валюталық операцияларды жүргізумен сәйкестігін анықтау және бірқатар қажетті лицензиялар мен рұқсат берулер; ішкі валюталық нарықтағы шетелдік валютаны сату бойынша мемлекет алдындағы міндеттемелерді резиденттердің орындауын тексеру; шетелдік валюта төлемдерінің негізділігін тексеру; елдегі резидент еместердің операциялары бойынша, валюталық операциялар бойынша есепке алудың толық екендігін тексеру.

Қазақстан Республикасында валюталық бақылау валюталық бақылау агенттіктері мен валюталық бақылау органдары арқылы жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасында валюталық бақылау органдарына Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес Қазақстан Республикасындағы резидент және резидент емес тұлғаларға валюталық операцияларды жүзеге асыру уәкілеттеріне ие Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі және Қазақстан Республикасының Үкіметі кіреді. Ұлттық банк валюталық бақылау органы ретінде келесідей функцияларды атқарады : валюталық операцияларды жүзеге асыру құқығына ие несие мекемелерінің қызметін лицензиялау; нормативтік құқықтық актілерді шығару; есепке алу нысанын орнату; валюталық операцияларды жүргізу тәртібін анықтау.

Валюталық бақылау агенттігі банктік операциялардың өзге түрлерін жүзеге асыруға уәкілетті банктер мен уәкілетті ұйымдар болып табылады. Валюталық бақылау агенттері ретіндегі уәкілетті банктер міндетті : операцияларды жүргізу барысында валюталық заңнаманың талаптарын сақтауға; валюталық операциялар бойынша есепке алудың әділдігін қамтамасыз етуге; валюталық заңнаманың бұзылуы фактілері орын алған жағдайда Қазақстан Республикасының Ұлттық банкі мен құқық қорғау органдарына хабарлауға. Уәкілетті банктермен қатар, валюталық бақылау агенттері болып сондай-ақ кеден заңнамасына сәйкес кеден органдары табылады, олар: валюталық заңнамаға сәйкес сыртқыэкономикалық қатысушылардың бақылауды қамтамасыз етеді; Ұлттық банктің келісімімен кеден ісі мәселелері бойынша уәкілетті органмен анықталған, кедендік шекара арқылы тауар және транспорттық құралдардың қозғалысы туралы Ұлттық банкке мәлімдейді; кеден органдарымен анықталған Ұлттық банк және екінші деңгейлі банктерге валюталық заңнаманың бұзылғандығы туралы хабар береді.

Валюталық бақылау көптеген мемлекеттерде қолданылады, алайда оны жүргізу себептері әртүрлі болуы мүмкін :

- валюталық бақылау валюталық саясатты мемлекеттік реттеу шеңберінде ақша және тауар ағынын реттеу қажеттілігінен тартылуы мүмкін;
- валюталық бақылау елдегі төлем балансының жағдайының ескерілуі уақытша сипатта болуы мүмкін;
- валюталық бақылау экономикада қаржы-несие байланысының тиімсіздігінен дағдарыстық құбылыстарға тойтарыс береді.

Өкінішке орай, қазіргі таңда валюталық бақылау жүйесі валюталық бақылау агенттері мен органдардың сенімді байланысының болмауы себепті, құқықтық базаның жетілмегендігі себепті тиімсіз болып табылады және ұлттық экономиканың мүддесін сақтауды қамтамасыз ете алмайды. Валюталық реттеуді жетілдіру құралдары туралы құқық саласындағы ғалымдармен және экономисттермен қаншама рет көтерген сұрақтардың бірі. Осылайша практик ғалымдардың И. Ансаров, Э. Мухамеджанов және т.б еңбектерін көре аламыз.

1 Әсіресе И. Ансаров жалпы мемлекеттік валюталық реттеудің жүйесін құру үшін валюталық бақылаудың мақсатты бағдарламысын анықтау керектігін айтады. Сол негізінде комплексті түрде валюталық реттеудің әдіс тәсілдері қарастырылып, жетілдірінеді. [Ансаров И. Правовые аспекты

валютного контроля в Республике Казахстан // Таможенный вестник. – 2002. - № 1. – С. 50-54].

Біздің пікірімізше, қазіргі кезде кездесетін валюталық бақылаудың жүйесін жүйелендіріп және оңтайландыру қажет. Соның ішінде банктік операциялардың өзге түрлерін жүзеге асыратын, сондай-ақ, валюталық операцияларды жүргізу барысында валюталық заңнаманың сақталуына бақылау жүргізуге міндетті лицензияға сәйкес жұмыс атқаратын өзге ұйымдар, уәкілетті банктер мен уәкілетті ұйымдарға қарасты валюталық бақылаудың негізгі органы ретінде Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің уәкілеттілігін анықтау қажет. Валюталық операциялар жөніндегі құқықтық нормаларды әралуан субъектілердің бақылауын мемлекеттің қамтамасыз етуі сәйкесінше атқарылатын қызметтің заңдылығының кепілі.

Өкінішке орай, қазіргі кезде мемлекет валюталық операциялардың мақсаттылығын тексермейді (тек кей жағдайда ғана валюталық операцияларды мемлекеттік органдар бақылайды). Басқа сөзбен айтқанда қазіргі кездегі лицензиялау валюталық реттеудің бар мақсаттарына, талаптарына жауап ермейді.

Мемлекет экономикалық тиімсіздік болған жағдайда да лицензия бермеуге құқығы жоқ. Заңнамада көрсетілген шаралар тек шектеумен анықталады және көбіне тиімсіз болып табылады. Шын мәнісінде экономикалық жағдайға немесе резидентпен өз тәуекеліне байланысты төлей алуына мүлдем байланбаған.

Біздің пікірімізше, валюталық бақылау органы ретінде Ұлттық Банктің валюталық режимін ырықтандыру жағдайында валюталық операцияларды жүргізуге лицензия беруде, егер, орнатылған экономикалық талаптарға сәйкес келмеген жағдайда, орган лицензия алушыға лицензия бермеуге құқылы болу керек.

Либерализация және протекционизмнің арақатынасы мәселелері Ресейдің бірқатар ғалымдарымен зерттелген. Бұл мәселе 80ж.ж. көп талқыланған болатын. Батыс мемлекеттерінің сыртқы сауда және қаржы саясатында екі үрдіс айқын байқалады - ерекше валюталық-қаржылық ағындар мен өзге тауарларды қайта реттеу және бір уақытта протекционизмнің өсуін, ұлттық экономикалық кеңістікті шектеу. Осы себепті, қайта реттеу әсіресе, валюта-қаржы саласында, протекционизм сауда саласында айқын байқалады. Тәжірибеде қайта реттеу мен протекционизм тығыз байланысты және бірін-бірі өзара толықтыру арқылы шаруашылық саясаттың құралына айналады.